DIN NOU DESPRE CITADELA CETĂȚII CHILIA

Mariana ȘLAPAC
Institutul Patrimoniului Cultural

CZU:728.81(091)

<https://doi.org/10.52603/9789975351379.12>

Once again about the citadel of the Kilia fortress

Summary: The Kilia stone citadel (in fact, New-Kilia, today Kilia, Ukraine), located on the left bank of the northern branch of the Danube, was the oldest and most protected part of the medieval defensive ensemble. Most likely, it was built by the Genoese that had their own colony, ruled by consuls in the second half of the XIV century. In order to supplement the data on the Kilia citadel (which does not exist today), the author uses the Ottoman and Russian topographic, iconographic and graphic sources of the late XVIII century. The citadel was a quadrangular fort, separated from the rest of the fortified complex by two ditches filled with water. The corners of the stone square were reinforced with four parallelepiped towers: the Commandant's Tower (*Dizdar Kulesi*), the Agha Tower (*Ağa Kulesi*), the Ammunition Tower (*Tophane Kulesi*) and the Arsenal Tower (*Cephane Kulesi*). The Kilia citadel perfectly illustrates a mixed (combined) or transitional model with one or two peripheral donjons, with equal defense capabilities from all sides. It is based on a regular Italian quadrangular castle with four corner towers in the form of a parallelepiped.

Keywords: Kilia fortress, Kilia citadel, Kilia Genoese colony, regular Italian quadrilateral castle, New-Kilia.

Citadela de piatră a Chiliei (de fapt a Chiliei Noi, astăzi Kilia, Ucraina – n.a.) situată pe malul stâng al brațului nordic al Dunării reprezenta partea cea mai veche și mai bine apărată a ansamblului defensiv medieval care a jucat un rol important în istoria Țării Moldovei (Fig. 1). Aceasta putea fi zidită de genovezi, care în a doua jumătate a secolului al XIV-lea au avut aici o colonie administrată de consuli, dar nu poate fi exclusă cu totul nici ipoteza edificării cetății de domnii moldoveni mai târziu (Giurescu 1997: 214). Istoricul A. Krasnozhon atribuie construcția citadelei lui Ștefan cel Mare, având în vedere planurile rectangulare ale forturilor cetății Chilia, Cetății de Scaun a Sucevei și cetății Neamț (Красножон 2018: 75). Însă ultimele două piese defensive au apărut mult mai înainte din inițiativa lui Petru I Mușatinul. Cronica medievală ne înștiințează că în vara anului 1479, atunci când Chilia era deja în posesia moldovenilor, Ștefan cel Mare a ridicat aici în 25 de zile (22 iunie – 16 iulie 1479) o întăritură de piatră (Letopisețul 1990: 48).

Arheologul P. Bârnea nu dă crezare acestei știri, considerând că zidirea fortăreței danubiene putea fi începută încă la 1475 sau la 1476, iar în 1479 lucrările de construcție erau doar finalizate (Бырня 2003: 183). Istoricul P.V. Sovetov este de opinie că cetatea nu putea fi nicidecum construită în anii 1475–1476, când situația politică a Țării Moldovei în regiune era extrem de tensionată, fiind îmbunătățită doar după bătălia de la Valea Albă din 26 iulie 1476 (Советов 1972: 271). Însă cronica sus-menționată nu specifică ce fel de amenajare defensivă a fost edificată la Chilia în vara anului 1479 – citadela, centura exterioară de zid care împrejmua citadela, ambele fortificații sau altceva. După părerea noastră, cel mai probabil ar fi ca citadela să fi fost opera genovezilor din a doua jumătate

a secolului al XIV-lea, iar centura exterioară de zid să fi fost ridicată într-un timp record la porunca lui Ștefan cel Mare în vara anului 1479.

Citadela Chilieii l-a impresionat pe clericul sirian Paul de Alep care l-a însoțit în 1658 pe patriarhul Macarie în timpul călătoriei sale în Moldova, Țara Românească și Rusia: „În a doua zi am ajuns la vestita cetate Chilia care este un castel mare și falnic, foarte vechi și bine apărat, fiind foarte trainic. Se spune că a fost clădit de genovezi, pe care i-au chemat grecii în ajutorul lor, dându-le această cetate...” (Călători 1976: 284).

O descriere prețioasă a citadelei se conține în notele de călătorie ale lui Evliya Çelebi, unul dintre cei mai vestiți călători otomani care a vizitat Țara Moldovei pe la 1657–1659. „În partea de răsărit a cetății mari, în colțul de pe malul Dunării și la capătul cetății exterioare, se află o cetate mică și frumoasă, în formă pătrată având, de jur împrejur, cinci sute de pași. Ea are numai o poartă mică de fier ce se deschide spre cetatea cea mare. În cele două rânduri de șanțuri adânci, din jurul ei, se găsesc mulți pești ce se joacă între ei. În interiorul cetății se află case numai pentru chehaia, pentru dizdar și pentru imam, hambare de grâu, depozitele de muniții și câteva încăperi pentru soldați” (Călători 1976: 445).

În 1740 citadela nimerește în atenția unui anonim turc: „Cetățuia din interior se întinde până la Dunăre, care i-a surpat o parte din zid. Această cetățuie are șanțul ei propriu, peste care trece un pod de lemn” (Chirtoagă 2004: 88).

Negustorul austriac Nicolaus Ernst Kleemann care a ajuns la Chilia în 1768 descrie citadela ca „un castel mare și bine fortificat”, situat înspre Dunăre (Kleemann 1780: 34).

Pentru completarea datelor referitoare la arhitectura citadelei, vom utiliza sursele topografice, iconografice și grafice otomane și rusești de la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Cea mai timpurie reprezentare veridică a citadelei, descoperită de noi relativ recent, este axonometria cetății Chilia, realizată în formă de prospect-perspectivă de militarii ruși în 1770 (AMIRM, F. 349, inv. 17, d. 2283) (Fig. 2). Cetățuia se prezintă ca un fort patrulater situat pe malul brațului Dunării, despărțit de restul complexului fortificat prin două șanțuri umplute cu apă deasupra cărora sunt amenajate poduri de lemn. Colțurile careului de zid sunt amplificate cu patru turnuri prismatice cu baza rectangulară (nr. 1-4). Cel mai înalt este turnul nr. 4 (numit convențional de noi „turn-donjon”), celelalte trei (nr. 1-3) având pe desen aceeași înălțime. Turnul nr. 1 este decroșat în interior, iar tunurile nr. 2-4 ies în afara liniei exterioare a curtinelor. Toate turnurile întrec în înălțime zidurile adiacente și dispun de acoperișuri piramidale. Poarta de intrare, arcuită în partea superioară, penetrează zidul de sud al citadelei în apropierea turnului nr. 1. Curtinei de est i se alătură un beci cu un nivel suprateran, iar celei de nord – un arsenal numit în documentul rus „*Zeughaus*”, cea de-a treia construcție intramurană cu funcție neprecizată se alătură curtinei de vest. Toate propun planuri dreptunghiulare alungite și acoperișuri în două pante cu coamă.

Citadela apare în plan secund pe o desfășurată a cetății Chilia, realizată de inginerii ruși pe la 1770 (AMIRM, F. 438, inv. 1, d. 502). Însă aici reprezentarea este schematică, pe alocuri fantezistă. Un plan al citadelei putem vedea pe documentul rus, intitulat „Planul orașului Chilia cu indicarea în ce stare se află la momentul ocupării de corpul despărțit de Armata principală sub comanda domnului general-porucic și cavaler cneazul Repnin. 18 august 1770” (Красножон 2018: Fig. 6-7). În partea de jos a foii este indicată scara în

stânjeni (la acea vreme în Imperiul Rus 1 stânjen = 2,13 m). În baza acestui plan (BNU, Sectorul izvoarelor cartografice, nr. 17394), istoricul Igor Sapozhnikov a măsurat dimensiunile citadelei (cu turnuri) – 23×23 stânjeni ($49,1 \times 49,1$ m) și pe ziduri – 21×21 stânjeni ($44,8 \times 44,8$ m), latura turnului nr. 4 fiind egală cu 26 picioare (7,9 m) (1 picior/foot = 0,305 m) (Сапожников 2020: 11).

Planul citadelei apare în două documente rusești întocmite de *podporucicul* Dmitri Grozov la 25 aprilie 1773 și, respectiv, la 30 mai 1773 (AMIRM. F. 349, inv. 17, d. 2285; F. 349, inv. 17, d. 2286). Și aici scara este indicată în stânjeni, dar direcțiile punctelor cardinale deviază de la cele reale cu circa 45° . Citadela înscrie un plan ușor trapezoidal, având în cele patru colțuri câte un turn paralelipipedic. Lungimea curtinelor se prezintă în felul următor: cortina de nord – circa 14 stânjeni (29,8 m), cortina de sud – circa 15 stânjeni (32,0 m), cortina de est – circa 18 stânjeni (38,3 m), cortina de vest – circa 18 stânjeni (38,3 m). Dimensiunile planurilor turnurilor sunt următoarele: turnul nr. 1 (de sud-vest) – circa $5 \times 4,5$ stânjeni ($10,7 \times 9,6$ m), turnul nr. 2 (de nord-vest) – circa 5×4 stânjeni ($10,7 \times 8,5$ m), turnul nr. 3 (de nord-est) – circa 4×5 stânjeni ($8,5 \times 10,7$ m), turnul nr. 4 (de sud-est) – circa 5×4 stânjeni ($10,7 \times 8,5$ m). Fețele turnurilor nr. 1 și nr. 4 sunt așezate pe aceeași linie cu zidul de sud, turnul nr. 2 fiind ieșit spre exterior, iar turnul nr. 3 fiind decroșat în interior mai mult decât în exterior. Curtina de sud se învecinează dinspre *intramuros* cu o construcție alungită cu acoperiș în pante cu coamă. Poarta de acces ar putea fi bănuită pe cortina de sud, între construcția intramurană alungită și turnul nr. 1.

Planul citadelei este redat în mod fantezist într-o hartă militară, păstrată în Arhiva Războiului din Viena, intitulată „Harta avansării rușilor: Flota sub comanda generalului Ribas în cele două brațe ale Dunării și cucerirea Chiliei Noi” (Șlapac 2016: 102). Această lucrare cartografică a fost întocmită la 18 octombrie 1790. Aici cetățuia interioară, de plan dreptunghiular, apare cu patru turnuri de colț, toate cilindrice, și două intermediare, de plan semicircular. Construcțiile din curtea citadelei sunt reprezentate foarte schematic.

Citadela este înfățișată în „Planul cetății Chilia cu indicarea atacului asupra acesteia realizat de oștirile Imperiale Rusești sub conducerea general-porucicului și cavalerului Gudovici în octombrie 1790” (AMIRM, F. 846, inv. 16, d. 2381a, f. 50 (XXIII)). Aici fiecare cortină a fortului de plan pătrat măsoară circa 17 stânjeni (36,2 m). Turnurile de colț sunt decroșate atât în exterior, cât și în interior. Laturile lor au următoarele dimensiuni: turnul nr. 1 (de sud-vest) – circa $4 \times 4,5$ stânjeni ($8,5 \times 9,6$ m), turnul nr. 2 (de nord-vest) – circa 6×5 stânjeni ($12,8 \times 10,7$ m), turnul nr. 3 (de nord-est) – circa $5 \times 4,5$ stânjeni ($10,7 \times 9,6$ m), turnul nr. 4 (de sud-est) – circa 6×5 stânjeni ($12,8 \times 10,7$ m). O mică construcție este alăturată cortinei de vest, celelalte două se găsesc în *intramuros* și nu se atașează zidurilor citadelei. Două șanțuri acvatice cu traseu frânt protejează cetățuia dinspre uscat.

Citadela este prezentă pe un plan nedatat al cetății de piatră de la Chilia, elaborat de militarii ruși (Шлапак 2005–2009: 419–427). Reieșind din faptul că aici este arătat sistemul de minare a fortificației pentru aruncarea acesteia în aer (ca să nu nimerească în mâinile otomanilor), putem presupune că desenul a fost făcut înainte de plecarea rușilor din Chilia – ori înainte de 1774, ori înainte de 1792. Pe foaie scara lipsește. Citadela dispune de un plan apropiat de cel dreptunghiular, fiind apărată de patru turnuri de colț, de secțiune rectangulară, decroșate atât în interior, cât și în exterior. În curte se accede de pe latura de sud. În spațiul intramuran se află patru construcții capitale: două fiind alăturate

curtinei de sud, una – curtinei de nord și una – curtinei de vest.

Potrivit releveelor rusești de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, turnul de sud-est al citadelei era mai înalt decât celelalte. Acesta avea patru niveluri, toate de aceeași înălțime; turnul de nord-est – patru niveluri, ultimul fiind de două ori mai jos decât primele trei; turnul de nord-vest – trei niveluri, toate de aceeași înălțime, iar cel de sud-vest – trei niveluri, cel superior fiind de două ori mai jos decât celelalte. În cazul de față putem vorbi de existența unuia sau chiar a două turnuri, care pot fi numite convențional „donjoane”. Diferența de înălțimi între turnul nr. 4 și turnul nr. 3 este doar de jumătate de nivel. Turnurile nr. 1-3 adăposteau soldații și ofițerii garnizoanei, iar turnul nr. 4, cel mai înalt, putea fi rezervat comandantului militar al cetății. În curte se găseau arsenalul, magazia cu beci ș.a. Pe la mijlocul secolului al XVII-lea aici puteau fi văzute case „pentru chehaia, pentru dizdar și pentru imam, hambare de grâu, depozite de muniții și câteva încăperi pentru soldați” (Călători 1976: 445). Accesul în citadelă se realiza de pe latura de vest printr-o poartă arcuită („poarta mică de fier” după consemnările lui Evliya Çelebi) (Călători 1976: 445). Toate curtinele fortului dispuneau de merloane și creneluri. În spatele parapetului crenelat se desfășura drumul de strajă.

Citadela Chilieii poate fi văzută în acuarelele consilierului Mihail M. Ivanov, care l-a acompaniat în timpul operațiunilor militare pe generalul *en chef* Grigori Potiomkin. Consilierul avea în sarcină reprezentarea localităților și cetăților ocupate de trupele rusești în anii 1780–1792. În Muzeul Rus de Stat din orașul Sankt Petersburg se păstrează câteva vederi color ale cetății Chilia, realizate de M.M. Ivanov în anii 1790–1791: dinspre nord, dinspre sud-est și dinspre sud (MSRSP, Secția de grafică, Albumul acuarelor lui M.M. Ivanov, nr. P30144, P30907, P30908, P30141, P30308). Aici citadela apare după incinta de zid (Fig. 3). Turnul de sud-est al cetății primează în ierarhia de înălțimi, urmează turnul de nord-est, iar mai apoi turnurile de nord-vest și sud-vest, de aceeași înălțime. Toate turnurile au acoperișuri piramidale, nu prea înalte, cu patru pante.

Se observă că turnul nr. 4 al citadelei dispune în partea superioară de orificii pătrate pentru fixarea grinzilor de lemn care puteau aparține unor *mașiculi* de lemn. Asemenea orificii se pot vedea și pe suprafețele exterioare ale zidurilor turnului nr. 3. Pe grinzile transversale se așezau scânduri groase de lemn astfel ca în planșeu să rămână „găuri uci-gașe” sau „orificii-mortiere”, prin care se putea executa trageri, turna lichide fierbinți sau arunca nisip încins sau var nestins asupra inamicului. Din exterior se amenaja parapetul de lemn. Grinzile puteau fi înzidite în turn înainte de atac, iar în caz de primejdie rămânea de așezat doar scândurile planșeului. *Mașiculi* serveau pentru depozitarea munițiilor, pietrelor ș.a. și protejau baza turnului, acoperind apărătorii cetății în timp ce aceștia realizau trageri verticale cu o armă. În anumite cazuri *mașiculile* temporare de lemn puteau fi transformate în *hourds*-uri – galerii acoperite de lemn cu planșeul găurit în scopuri defensive. Considerăm că *mașiculile* citadelei Chilieii care protejau turnurile nr. 3 și nr. 4 prezentau elemente de apărare temporare, portabile, foarte simple în execuție. Acestea puteau fi montate rapid în timp de primejdie. Asemenea dispozitive de flancare verticală, care se asemănau cu niște balcoane de lemn, găsim în Evul Mediu în întreaga Europă de Vest, dar și în lumea genoveză. *Mașiculi* de lemn au existat în castelul Sf. Ilie (castelul consulului) din cetatea genoveză Sudak (Soldaia) din Crimeea (Майко 2014: 31-37).

Pe acuarela lui M.M. Ivanov este reprezentat de asemenea un fragment al unui balcon

fortificat, care protejează poarta de acces. Acest element defensiv ce realiza flancarea verticală a intrării, întâlnit în Evul Mediu atât în Occident, cât și în Orient, era numit în spațiul vestic *bovindou*, iar în cel estic *muşarabi*. Un balcon fortificat a existat odinioară deasupra Porții cele Mari a Cetății Albe (Şlapac 1998: 83). Se pare că pe curcina de sud a citadelei Chiliei a fost instalată o placă comemorativă – ceva asemănător cu partea superioară a unei lespezi de piatră se vede după zidul crenelat al cetății. O dispoziție asemănătoare a plăcii comemorative cu stema Moldovei găsim lângă vechiul acces în citadela Cetății Albe (Şlapac 1998: 144).

Informații prețioase referitoare la citadela cetății Chilia oferă proiectul de reconstrucție a fortificației de piatră, intitulat „Harta particulară a vechiului fort al Chiliei și a noului proiect de reconstrucție prezentat cu linii galbene pe amplasamentul actual. Trasat în prezența lui Nurullah Effendi și Maïmar Aga conform firmanului Sublimei Porți de inginerul Kauffer, ridicat la fața locului la 9 și 8 octombrie 1794”. Acest document otoman a fost descoperit de noi relativ recent în Arhiva Militară-Istorică de Stat a Rusiei (AMIRM. F. 349, inv. 17, d. 2291). În partea de jos a desenului sunt indicate două scări liniare, una fiind în *toise-uri* (1 *toise* sau stânjen de fortificație = 1,95 m). Citadela înscrie un contur patrulater, având patru turnuri de colț de plan rectangular. Curtinele fortului măsoară circa 19 *toise-uri* (37,1 m) (de est), circa 15 *toise-uri* (29,3 m) (de sud), circa 15 *toise-uri* (29,3 m) (de vest) și circa 17 *toise-uri* (33,2 m) (de nord), iar secțiunile turnurilor au următoarele dimensiuni: turnul nr. 1 circa 4 × 4,5 *toise-uri* (7,8 × 8,8 m), turnul nr. 2 circa 5 × 4 *toise-uri* (9,8 × 7,8 m), turnul nr. 3 circa 5 × 4 *toise-uri* (9,8 × 7,8 m) și turnul nr. 4 circa 6 × 6 *toise-uri* (11,7 × 11,7 m). Fața de sud a turnului nr. 1 este construită în prelungirea curtinei de sud, iar cea de vest – în prelungirea zidului de vest. Turnul nr. 2 este decroșat în exterior, iar turnul nr. 3 este ieșit atât în interior, cât și în exterior. Turnul nr. 4 este decroșat atât în exterior, cât și în interior, doar fața de sud se aliniază liniei curtinei de sud. În turnurile nr. 1 și nr. 4 se intră dinspre nord, iar în turnurile nr. 2 și nr. 3 – dinspre sud. În *intramuros* găsim doar două construcții: laturii de sud i se atașează arsenalul (*Cephane*, numit de Kauffer „Gebhane”) cu un acoperiș în pante cu coamă, iar celei de nord – o clădire a cărei funcție nu este precizată. Intrarea în curte se află pe latura de sud. Citadela este împrejmuată de un zid de apărare cu plan apropiat de cel trapezoidal, care delimitează o curte secționată de un zid transversal alăturat din exterior turnului nr. 2. Această curte, la rândul său, este inclusă în acea parte a complexului defensiv care este numită de Kauffer Cetatea interioară (*Iç Kale*, numită de Kauffer „Itche Kale”).

În baza relatărilor lui Evliya Çelebi, dar și a informațiilor oferite de istoricul I. Ertekin (Ertekin 2015: 58), arhitecta Yu. Frolova face o încercare de a identifica denumirile turnurilor citadelei în perioada otomană (Фролова 2019: 232-233). Astfel, turnul nr. 1 este numit de arhitectă Turnul farului (*Fener Kulesi*), turnul nr. 2 – Turnul Agalei (*Ağa Kulesi*), turnul nr. 3 – Turnul munițiilor (*Tophane Kulesi*), iar turnul nr. 4 – Turnul arsenalului (*Cephane Kulesi*) (Фролова Реставрация 2019: 232-233). I. Sapozhnikov consideră că Turnul comandantului (*Dizdar Kulesi*) putea fi unul din turnurile citadelei, iar Turnul închisorii (*Zindan Kulesi*) – turnul de pe zidul de nord al citadelei, situat lângă Poarta dinspre apă (Сапожников 2020: 12). Ținând cont de denumirile turnurilor din citadela Cetății Albe, putem presupune că denumirea „Turnul comandantului” putea să aparțină turnului nr. 4 al citadelei Chiliei, cel mai înalt turn al ansamblului defensiv.

A. Krasnozhon menționează că planul citadelei se apropie de un pătrat cu laturile de

45 × 45 m, având la colțuri patru turnuri pătrate cu dimensiunile laturilor de circa 10 × 15 m (Красножон 2018: 73). Yu. Frolova indică de asemenea dimensiunile laturilor turnurilor citadelei: turnul nr. 1 – 4 × 4 m, turnul nr. 2 – 5 × 3 m, turnul nr. 3 – 5 × 4 m, turnul nr. 4 – 6 × 6 m (Фролова Реставрація 2019: 232-233). Acestea se pretind a fi luate din planul lui François Kauffer, dar cifrele sunt total eronate – cercetătoarea nu a luat în calcul că scara este în *toise*-uri, dar nu în *foot*-uri. Arhitecta măsoară și înălțimea turnurilor: turnul nr. 1 – 8-10 m, turnul nr. 2 – 8-10 m, turnul nr. 3 – 10-12 m, turnul nr. 4 – 10-12 m (Фролова Реставрація 2019: 232-233), dar și în cazul de față nu putem să-i dăm crezare cercetătoarei – turnurile nr. 3 și nr. 4 nu sunt egale ca înălțime. Yu. Frolova propune și o variantă de reconstituire a citadelei de la Chilia în baza planului lui François Kauffer (Фролова Результаты 2019a). Însă și aici din cauza dimensiunilor imprecise ale turnurilor și plăsării inexacte a acestora față de cortine apar mai multe semne de întrebare.

Vom măsura înălțimea turnului nr. 4 și cea a turnului nr. 2 dintr-un document nedat, întocmit de militarii ruși, unde sunt reprezentate câteva profiluri și apare o scară liniară în picioare (AMIRM, F. 349, inv. 17, d. 2281, f. 1). Astfel înălțimea turnului nr. 4 fără acoperiș, numit în document „turnul mare al castelului”, ajunge la circa 55 de picioare (16,8 m), iar înălțimea turnului nr. 2 fără acoperiș, numit în document „turnul mic al castelului”, ajunge la circa 45 de picioare (13,7 m). Zidul turnului nr. 4 are o grosime de circa 6 picioare (1,8 m), iar zidul turnului nr. 2 – o grosime de circa 5 picioare (1,5 m). Înălțimea acoperișului turnului nr. 4 ajunge la circa 7 picioare (2,1 m), iar înălțimea acoperișului turnului nr. 2 – la circa 13 picioare (4,0 m). O față a turnului nr. 4 măsoară pe orizontală circa 28 picioare (8,5 m), iar o față a turnului nr. 2 – circa 29 picioare (8,9 m). În ambele turnuri nivelul de călcare al parterului se află la o oarecare înălțime față de nivelul solului. Pe secțiunile turnurilor sunt reprezentate ușile, meterezele și o scară de lemn pentru comunicare între niveluri. Utilizând planul Chiliei din 1770, I. Sapozhnikov indică înălțimea turnului nr. 4 fără acoperiș – 52 de picioare sau 15,9 m (Сапожников 2020: 11). După cum se vede, dimensiunile elementelor componente ale citadelei pot să difere într-o măsură oarecare în diferite surse – la acea vreme precizia ridicărilor topografice și măsurărilor încă lasă de dorit.

Din păcate, cercetarea citadelei și a vestigiilor construcțiilor intramurane aflate în perimetrul acesteia pe cale arheologică astăzi nu este posibilă. Pe locul vechiului fort al Chiliei se găsește clădirea înaltă și masivă a elevatorului.

Remarcăm că citadela Chiliei se referă la grupul castelelor europene denumit mixt (combinat) sau de tranziție, ce propune o formă intermediară între castelul cu donjon și castelul de tip castral (Finó 1967: 290). Castelul regulat de tip castral (*castellum*, *quadri-burgium*, *Kastell*, *Kastellberg*, *Viereckburg*, *quadratishe Burg*) reprezintă un castel de plan compact, pătrat sau dreptunghiular, cu turnuri de flancare (Мыруевич). Aceluiași tip aparțin și castelele patrulate de plan apropiat de cel rectangular – trapezoidal, romboidal, neregulat, cu unele laturi ușor frânte sau curbate ș.a. În cazul modelului mixt pot fi evidențiate castelul cu un singur donjon și castelul cu două donjoane. În funcție de locul amplasării donjonului, grupul de tranziție propune castelul cu donjon central, castelul cu donjon periferic și castelul cu donjon avansat înspre inamic.

Citadela Chiliei, presupusul fort genovez, ilustrează perfect modelul mixt (combinat) sau de tranziție cu unul sau două donjoane periferice. La origine, este un plan de

teren neted, cu posibilități egale de apărare din toate direcțiile. La baza citadelei stă castelul patrulater regulat italian flancat de patru turnuri de colț de formă paralelipipedică. Amintim că în secolul al XIV-lea Marea Neagră era înconjurată de colonii genoveze situate pe țărmul Asiei Mici, de la Pera înspre est (Amastris, Sinop, Samsun, Trapezund), pe țărmul caucazian (Sevastopol), pe peninsula Taman (Matrega), pe ambele guri ale râului Don (Vosporo, Tana), pe țărmul de sud al Crimeii (Caffa, Soldaia, Lustra, Gia, Santodaro, Cembalo) și pe țărmul de vest – de la gura râului Nipru (Elexe) până la Moncastro (Cetatea Albă), Chilia/Licostomo, Caladda, Constanța și San Giorgio. La acea vreme Genova a devenit un punct de pornire a drumurilor înspre Vest și Est, precum și loc de întâlnire a culturii occidentale și orientale. Ajungând în diverse meleaguri, „genovezii au aranjat imediat totul în felul lor: viteza poate fi înțeleasă având în vedere sarcinile lor – de a întemeia stațiuni temporare și a profita la maxim de acestea. Cu un asemenea mod de acțiuni nu putea fi observată nicio preluare a formelor generate de o perioadă lungă de timp, a stilului sau a anumitor metode de construcție; veneticii nu puteau să se adapteze în mod special la natura țării (în plus, aceasta nu difera foarte mult de cea de pe țărmurile natale ale Liguriei), nici la locuitorii săi; de aceea aici au fost transferate imediat donjonul italian, zidurile italiene, inscripțiile latine; tot ce au construit meșterii în Genova și în împrejurimile ei, tot ce au construit în Pera, au construit și aici, deși în forme foarte simple ținând cont doar de condițiile existente. Astfel, în felul său organic, dar în semnificație completă cu organicitatea, însă nu în mod organic, au apărut pe țărmurile Crimeii, pe *riperia marina* Gothie, Caffa, Soldaia, îndepărtatul Cembalo și retrasul *arx Tasili*. În acest sens, nu va fi inutil de ales o serie de monumente din nordul și nord-vestul Italiei, care ar accentua unele trăsături pur italiene ale fortificațiilor genoveze din Crimeea” (Скржинская 2006: 96-97). Venirea genovezilor a contribuit la transformarea cardinală a mai multor așezări pontice. Genova trebuia să-și protejeze noile colonii comerciale, de aceea trimitea aici și constructori de cetăți.

O piesă defensivă genoveză cu parametri arhitecturali asemănători cu cei ai citadelei Chiliei este castelul consulului din cetatea Sudak, construită în ultimele două decenii ale secolului al XIV-lea în Crimeea (Лопушинская 1991). Castelul genovez include un donjon masiv decroșat spre interior (Turnul consulului) și un turn de colț de tip deschis decroșat spre exterior (Turnul de colț). Turnul consulului are dimensiunile de 10,86 x 9,25 m (Скржинская 2006: 64), care sunt comparabile cu cele ale turnului nr. 4 din citadela Chiliei. Donjonul de la Sudak este individualizat prin două rânduri de cornișe arcuite ce imită *mașiculi* medievale. Așa-numitul donjon de la Chilia are un aspect mai modest. Pe latura de sud a castelului genovez se află un ieșind de contur neregulat. Considerăm că atât citadela Chiliei, cât și castelul consulului din Sudak au la bază aceeași sursă comună – castelul rectangular italian cu turnuri paralelipipedice de flancare. Transferul modelului putea fi realizat în secolul al XIV-lea prin meșterii de lucrări de origine italiană.

Epoca castelelor italiene de tip castral începe în prima jumătate a secolului al XI-II-lea, când regele Friedrich al II-lea vine în locul demnitarilor din Sicilia și Italia de Sud. Monarhul înalță mai multe castele de plan rectangular, care preiau trăsăturile *fortinelor arabe* din Sicilia, cetăților regulate ale cruciaților și punctelor militare de la periferia Bizanțului. Castelele dispun de plan rectangular și sunt protejate de turnuri de flancare. În teritoriile Italiei de Nord se întâlnesc mult mai des turnurile de colț prismatice cu baza

pătrată sau dreptunghiulară. Spațiul de răspândire a unor asemenea modele este impunător: țărmul mediteranean și pontic, precum și o parte a Europei. La acest fapt contribuie cavalerii ordinilor militare, la fel și genovezii, care multiplică castelele-cetăți italiene pe o arie destul de extinsă, acolo unde există coloniile lor comerciale.

În categoria construcțiilor defensive italiene de plan patrulater regulat cu turnuri paralelipipedice, care datează din secolul al XIV-lea, pot fi incluse următoarele castele: Lazise, Valbana, Romano, Vicenza, Vigerano de vest, Vigerano de est, Galliate, San Felice, Binasco, Cassolnovo, Cento, Spilamberto, Cherasco, Faenza, Ferrara, Pandino, Abbiategrosso, Divignano, Spoleto, Narni, Flea, Sirmione, Padenghe, Cassolnovo, Arquato, Scaldasole, Pavia, Vigolzone, Maccastorna Castelul de Jos din Marostica, castelul San Giorgio din Mantua, Castello di Rocca Scaligero din Sirmione, Castello San Michele din Cagliari, castelul Albornoș din Spoleto, Pieve, Narni, Novellara, San Felice sul Panaro, Spilamberto, Ferrara, Finale Emilia, Vignola, Talamone, Quattro Torre, Serravalle, Piazza Armerina, Erice, Bonifato ș.a. (Schicht 2018: 455-492). Același tip se întâlnește în arhitectura defensivă italiană și în secolul următor: castelele Varano, Castelguelfo, Boffalora, Rocca Rossi, Torrechiara, Soncino, Felino, Divignano ș.a. (Schicht 2018: 475-478). Toate au ca sursă primară *castellum*-ul romano-bizantin.

Bibliografie:

- Arhiva Militară-Istorică de Stat a Rusiei din orașul Moscova (AMIRM), F. 438, inv. 1, d. 502.
AMIRM, F. 349, inv. 17, d. 2283.
AMIRM, F. 349, inv. 17, d. 2285.
AMIRM, F. 349, inv. 17, d. 2286.
AMIRM, F. 349, inv. 17, d. 2291.
AMIRM, F. 349, inv. 17, d. 2281, f. 1.
AMIRM, F. 846, inv. 16, d. 2381a, f. 50 (XXIII).
Biblioteca Națională a Ucrainei „V. Vernadski” din orașul Kiev (BNU), Sectorul izvoarelor cartografice, nr. 17394.
Călători străini despre Țările Române. Vol. VI, București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1976.
Chirtoagă I. Țărguri și cetăți din sud-estul Moldovei (secolul al XIV-lea – începutul secolului al XIX-lea). Chișinău: Prut Internațional, 2004.
Ertekin I. Kili Kalesi (1767–1792). Edirne, 2015.
Finó J.F. Forteresses de la France médiévale. Construction, attaque, defense. Paris, 1967.
Giurescu C.C. Țărguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea. București: Editura Enciclopedică, 1997.
Kleemann N.E. Voyage de Vienne à Belgrade et à Kilianova. Neuchatel, 1780.
Letopisețul Țării Moldovei. Chișinău: Editura Hyperion, 1990.
Muzeul Rus de Stat din Sankt Petersburg (MSRSP), Secția de grafică, Albumul acuarelelor lui M.M. Ivanov, nr. P30144, P30907, P30908, P30141, P30308.
Schicht P. Kastele. Architectur der macht. Michael Imhof Verlag, 2018.
Șlapac M. Cetatea Albă. Studiu de arhitectură medievală militară. Chișinău: ARC, 1998.
Șlapac M. Cetățile bastionare din Moldova (sfârșitul secolului al XVII-lea – mijlocul secolului al XIX-lea). Chișinău: ARC, 2016
Быряя П.П. Килия и Нижний Дунай в эпоху Стефана Великого. În: Stratum plus, 2003, 6. Sankt Petersburg-Chișinău-Odessa-București.

- Красножон А.В. Фортеці та міста Північно-Західного Причорномор'я. Одеса, 2018.
- Лопушинская Е.И. Крепость в Судак. Киев, 1991.
- Майко А.В. Деревянные машикули генуэзской крепости в Судак. În: Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Збірник наукових праць. Вип. 17. Харків, 2014.
- Мугуревич Э. Общие положения о латвийских средневековых замках и вопросы их классификации. Археологическое изучение средневековых латвийских замков. – <https://www.castle.lv/latvija/latvija1.html#1> (vizi-tat 24.01.2017).
- Сапожников И. Топографія фортеці та міста Кілії за описами графічними джерелами 1650-х – 1790-х рр.). În: Старожитності Лукомор'я (Antiquities of Lukomorie). Електронний історичний журнал. Миколаїв, 2020. – <http://www.lukomor.mosk.mksat.net/index.php/lukomor/issue/view/2> (vizitat 22.02.2021).
- Скржинская Е.Ч. Судакская крепость. История – археология – эпиграфика. Киев – Судак – Санкт-Петербург: Академперіодика, 2006.
- Советов В.П. Исследования по истории феодализма в Молдавии (очерки истории землевладения в XV-XVIII вв.). Кишинев, 1972.
- Фролова Ю. Результаты візуальної реставрації фортеці Кілія та перспективи використання VR/AR простору. În: XI Міжнародна конференція „Проблеми дослідження, збереження та реставрації історичних фортифікацій”, 2019. – https://lp.academia.edu/Departments/Department_of_Restoration_of_Architectural_and_Artistic_Heritage/Documents (vizitat 16.02.2021).
- Фролова Ю. Реставрація зовнішнього вигляду фортеці Кілія за іконографічними джерелами 1770 та 1794 років. În: Архітектурний вісник КНУБА, 2019.
- Шлапак М. Килийская каменная крепость. În: Stratum plus. Sankt Petersburg-Chișinău-Odessa-București, 2005–2009, 6.

Lista ilustrațiilor

Date despre autor

Mariana Șlapac, membru corespondent, doctor habilitat, conferențiar cercetător, cercetător științific principal, Institutul Patrimoniului Cultural.

E-mail: maslapac@gmail.com